

AJÁNLÓ

TERMÉSZET ÉS SZABADSÁG. HUMÁNÖKOLÓGIAI OLVASÓKÖNYV

Az emberi tevékenység okozta károkkal, a környezeti katasztrófákkal, a klímaváltozással kapcsolatos kérdések bölcséleti és etikai távlatának kidolgozása nem valamiféle felesleges elméleti szörszálhasogatás, a konkrét, gyakorlati válaszok és tettek helyett végzett zabhegyezés, hanem a fenti problémák rendszerjellegű, holisztikus voltának tudatában levő, arra holisztikus válaszokat kereső gondolkodás. Mindez úgy is megfogalmazható, hogy korunk ökológiai krízishelyzete nem pusztán problémák felismerését, tudatosítását és megoldását kívánja, hanem ennél sokkal többet (ami viszont az uralkodó természettudományos, politikai, gazdasági logikák számára sokkal kevésbé megragadható): szemléletmódunk, lehetséges céljaink, létmódunk egészének áthangolását. Már nem a fennálló rendszeren belül jelentkező anomáliák felszámolásáról van szó, amelyet a rendszer logikájának megsértése nélkül (de legalábbis alapjainak érintetlenül hagyásával) lehet kezelni, hanem ennek a rendszernek az egészére való rákérdézésről, kérdéssé tételéről, azaz a gondolkodás sokkal alapvetőbb, radikálisabb feladatáról.

Ennek a gondolati munkának a különböző tudományterületeken zajló folyamatait mutatja be a 2000-ben megjelent, Lányi András szerkesztette *Természet és szabadság* című „Humánökológiai olvasókönyv”. A tanulmánygyűjtemény felépítésének íve, a fejezetek sorrendje akár a fenti gondolatmenettel is kapcsolatba hozható, amely az „ökológiai fordulat” filozófiai, antropológiai és történeti irányultságú végiggondolásától (*A természet megértése vagy a megértés természete?*), az etikai birodalmának a környezet, a „minden élők” felé történő megnyitásán, kiterjesztésén keresztül (*Környezet és etika*), az emberi közösségek ökológiai távlatú vizsgálatán (*Társadalomökológia*) át a mindezen belátásokra támaszkodó, a gyakorlatba is átültethető, közgazdaságtanilag is értelmezhető cselekvési lehetőségekig (*A fenntartható társadalom*) terjed. Az egyes fejezetek „lépcsőin” az általánostól a konkrét felé haladva merülnek fel az ökológiai gondolkodás alapkérdései. A legáltalánosabb, filozófiai megközelítésben ez az emberi világ és a természet dialektikáját, az ökológiai vál-

sághoz vezető társadalmi-gazdasági berendezkedés és kulturális állapot történeti gyökereit, a ráció és a technika (és a számukra a pályát megnyitó filozófiák) korlátlan uralomra jutásával kiszoruló gondolkodásformák rekonstrukcióját (és a rehabilitálásukra tett kísérleteket) vagy éppen egy új filozófiai konstrukcióban való életre keltését jelenti. Az etikai megközelítéssel jellemezhető írások az ember ökológiai belátásokkal tisztázott ontológiai helyzetére alapozva kísérlik meg környezet, a természet és az ahhoz viszonyuló, de abból ki nem szakítható ember kapcsolatát új alapokra helyezni. Ennek a problémakörnek talán a legösszetettebb végiggondolása a kötet címadó tanulmányában, Leslie Paul Thiele írásában megy végbe, aki az ökoetikai irányzatok közötti viták mögött álló elméleti félreértéseket, tisztázatlanságokat is igyekszik feltárni. Ezt követően már az emberi közösségek világába lépünk át: a humánökológia a bioökológia eredményeire és belátásaira támaszkodva kísérli meg feltérképezni az emberi populációk működését és vizsgálni fennmaradásuk lehetőségeit. Ez a megközelítés az emberi élőhelyek minőségének olyan egészen gyakorlati kérdéseire is eljut, amilyenek például Murray Bookchin *Városellenes urbanizáció* című írásában fogalmazódnak meg: az élhető környezet mibenlétének és megvalósíthatóságának problematikája a városi környezetben.

A kötetben megjelenő írások nem csak vonatkoztatási pontjaikat, a kapcsolódó tudományterületeket tekintve alkotnak csoportokat. A válogatás abból a szempontból is „reprezentatív” tekinthető, hogy egyformán tartalmaz szaktudományos alapossággal és igénytelenséggel megírt, egy szakterület nyelvét felhasználó, ugyanakkor irányultságában holisztikus fejtegetést, de analógiákra támaszkodó, képekben, metaforákban gazdag, az értelmetől az érzelmi meggyőzés és áthangolás irányába elmozduló írásokat is. A szerkesztőnek a kötetben tárgyalt alapproblémákat összefoglaló, illetve ezeknek a problémáknak a kontextusát felvázoló, távlatos előszava után olvasható, a fent felsorolt fejezeteket megelőző bevezetése pedig egyenesen „szelíd kiáltvány” (*Graham Innes tanúságtétele*). Ennek a két írásnak a heterogenitása ilyen élesen talán már nem is jelenik meg a kötetben, s ez azt mutatja, hogy a szerkesztő az ökológiai diskurzus bemutatását nem szakította el az ökológiai és környezetvédelmi mozgalmak gyakorlati vi-

lágától: az elméleti okfejtések mellett a cselekvési lehetőség fenntartása, a tenni akarás, a változtatási képesség, a egyéni és közösségi felelősségvállalás szükségessége is megjelenik az írásokban.

Mindez felvet egy érdekes kérdést a humánökológiai, ökoetikai diskurzussal kapcsolatban: az ide tartozó írások egy része „naivnak” tetsző hangot üt meg, ami (gyakran hallgatólagos) kritikusaik szemében mint a realitástól elrugaszkodott, afféle szépelgő álmodozásként teszi félresöpörhetővé őket. Míg a kötet némely – a recenzens szívének egyébként kedves – szövegével szemben ez valóban felvethető, számos olyan írást is találunk, amely nem ennyire védtelen, sőt akár saját pályájukon veri meg az „ökoszeptikusokat”. Ilyen például a Herman Daly – John B. Cobb Jr. szerzőpáros tanulmánya, *A kremaisztikától az oikonomiáig* című írás: a szerzők itt saját szakterületük, a közgazdaságtan nyelvén és logikáján belül mutatnak rá a modern gazdasági elméletek paradoxonaira és anomáliáira, és ami a legfontosabb, a logika és a tudományos szabályok megsértésére. Ily módon a magát messzemenően racionálisnak és a gazdasági összefüggések realitását feltérképezőnek gondoló modern közgazdaságtanról derül ki, hogy bizonyos helyzetekben megbocsáthatatlanul „naiv” módon nem vesz tudomást olyan tényezőkről, amelyeket más vonatkozásokban éppen a legfontosabbnak tart: ilyenek például a növekedési korlátok a gazdaság rendszerének egészét, illetve annak egy alrendszerét tekintve. Ez a tanulmány így éppen azt mutatja meg, hogy nem a holisztikusan, az emberi tevékenység és az ökoszisztéma teljességében (ott, ahol tehát semmi sem számít „externalitásnak”) gondolkodó elméletíró számít naivnak és álmodozónak, hanem a saját kérdéseit szándékosan mindig csak szűkebb keretek közt felvető, az ember számára adott világ végességéből fakadó korlátok gondolatát elhessegető, a végtelen növekedés irányított álmát álmodó közgazdászok. Úgy gondolom, hogy az ehhez hasonló szövegek stratégiai fontosságúak a humánökológiai és ökoetikai diskurzus önvédelme szempontjából, és ezért a kötetben való szerepelésük is az: megalapozzák és megóvják az ilyen stratégiákat nem használó, de szemléletet-hangoltságot formáló és azon keresztül gyakorlati alkalmazhatóságot kínáló írásokat, mint amilyenek például Helena Norberg-Hodges ezt követő tanulmányai.

A könyv bátran nevezhető hiánypótlónak: a benne megjelent írások néhány kivételtől eltekintve először olvashatók magyar nyelven (a korábban megjelentek jó része pedig nem sokkal a kötet kiadása előtt jelent meg folyóiratokban). A témakör olyan klasszikus írásai váltak elérhetővé magyarul többek között, mint az ökoetikai nézőpont első képviselő-

jének tekintett Aldo Leopold szövege, a *Föld-etika*, Garrett Hardin számtalan ökológiai, közgazdaságtani, politikatudományi és népeség szabályozási tanulmányban hivatkozott írása, *A közlegetők tragédiája*, valamint Lynn White Jr. *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*, illetve Hans Jonas *Az emberi cselekvés megváltozott természete* című írása. Az utóbbi két tanulmány helyet kapott a Lányi András és Jávor Benedek által közösen szerkesztett, 2005-ben megjelent *Környezet és etika* című szöveggyűjteményben is. A kötet hazai kontextusáról szólva érdemes még megjegyezni, hogy szellemiségében sok mindenben hasonló, de más elvre épülő válogatás jelent meg 1994-ben Tillmann J. A. szerkesztésében *A későújkor józansága – olvasókönyv a tudományos-technikai világfelszámolás tudatosítása köréből* címmel (a munka második kötete 2004-ben látott napvilágot).

A kötet utószava tömören és kíméletlen világossággal foglalja össze az ökoetikai és ökopolitikai diskurzusból levonható következtetéseket, ami egy még egy rendkívül fontos belátáshoz vezet el a szerkesztőt: a jelenleg fennálló világgazdasági és politikai rend megváltoztatásáért nem pusztán tényeket kell szembeállítani más tényekkel, hanem egy új, és részleteiben (vagy akár fő vonalaiban is) még kidolgozásra váró gondolkodásmódot az uralkodó szemlélettel – s hogy ezek egyaránt diszkurzív természetűek. Ezzel a befejezéssel a kötet egyben meg is nyílik egy hozzá szorosan kapcsolódó, viszont a benne foglaltakat egy másik inerciarendszerben vizsgáló terület, a környezetvédelmi, ökoetikai diskurzusokhoz kapcsolódó kommunikációs tér elemzésének irányába.

(szerk. Lányi András
*ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai
Intézet Humánökológiai szakirány
Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
283 oldal, 2680 forint)*

FODOR LÁSZLÓ: KÖRNYEZETVÉDELEM AZ ALKOTMÁNYBAN

E lapok hasábjain már sokszor siránkoztunk azon, hogy milyen kevés, a magyar alkotmányjogi dogmatikát finomítani tudó, érdemi jogtudományi könyv jelenik meg. Fodor Lászlóé a szomszédokra képes kevesek egyike. *Környezetvédelem az Alkotmányban* című könyvében az Alkotmánybíróság környezetvédelemmel kapcsolatos gyakorlatát teszi aprólékos vizsgálat tárgyává, majd összeveti a magyar gyakorlat számára forrásul is szolgáló német szabályozással

és ítélkezési gyakorlattal, végül az alkotmányos felülvizsgálat lehetséges jövőbeli irányaira is rámutat.

Fodor szerint a magyar alkotmánybírói gyakorlat nagyon jó irányba indult el, felismerte a környezetvédelem fontosságát, és ennek megfelelő védelemben is szeretne volna részesíteni. Azonban ezt a nemes szándékot olyan dogmatikai eszköztárral próbálta megvalósítani, amely ezeknek a céloknak a megvalósítására nem maradéktalanul alkalmas. Hibás az a konstrukció, amely az élethez való jogból vezeti le a környezethez való jogot – véli Fodor. „Az élethez való jog a később elismert környezethez való jognak anyajoga, de nem rejti magában azt teljes egészében. A két jog között jelentős átfedés van, a különbségek a környezetvédelem tekintetében mind a feladatok természetében, mind a jogvédelem szintjében kimutathatóak.” A jog védelmi szintjének objektív minimumát az élethez való jog szavatolása jelentheti, de vajon mennyivel kell ennél többet biztosítani? Azt kimondta a bíróság, hogy az állam nem kötelezhető a maximális környezetvédelemre, s azt is, hogy a minimális szintet biztosítani köteles. De arra nem ad eligazítást, hogy milyen elvek alapján kell a védelmi szintet meghatározni. Egyetlen tartalmi szempontot rögzített a testület: a jogvédelem kötelezettsége a környezetromlás megelőzése. A megelőzés elvének ez a megfogalmazása általában a visszalépés tilalmához kapcsolódott, vagyis tilos a visszalépés, mert az ronthat a környezeti állapotokon. A megelőzés elve tehát nem vált annak mércéjévé, hogy egy norma szigorúsága önmagában véve megfelel-e az alkotmánynak, megfelelő szintű jogvédelmet érvényesít-e (52). Ezt próbálja meg pótolni a „*non derogat principle*”, a védelmi szinttől való visszalépés tilalma, amelynek alapján a környezetvédelem jogszabályokkal már elért szintjét az állam csak a szükségesség és arányosság mérlegelése után, nyomós érvek birtokában csökkentheti. Tehát az államnak kötelezettsége, hogy elkerülje a környezetrombolást. Fodor egyetért ezzel a formális, objektív felfogással, csak hiányolja annak a kimondását, hogy a kívánt védelmi szint magasabb, mint az emberi élet megóvásához szükséges (56).

A másik probléma, hogy a gyakorlatban meglehetősen homályos, hogyan is viszonyul egymáshoz a jog alanyi és intézményi oldala. Az Alkotmánybírók 28/1994. (V. 20.) AB határozatában a kettő viszonyát úgy értékelte, hogy az objektív intézményi oldal a meghatározó. Fodor szerint ez ma már kiigazításra szorul (60). Az intézményvédelmi oldal eszközeit az állam objektív, előre meghatározott szempontok szerint alkalmazza, konkrét jogsérelemről függetlenül, az alanyi oldal eszközeinek működése pedig a konkrét érdekeiket védő állampolgárok el-

határozásán múlik.

A két oldal párhuzamosan is működhet: például környezetvédelmi bírság kiszabása a hatóság révén, kártérítés megfizetése a károsult keresete alapján (60). Az alkotmánybírók elismeri, hogy az államnak a környezet védelméhez alanyi jogokat is kell biztosítania, de azok csak közvetve, más jogokkal együtt vagy valamilyen eljárásban kapcsolódnak a környezetvédelemhez. Ez Fodor szerint azt jelenti, hogy az alanyi jogi pozíciók nem a környezethez való jog részeként, hanem csupán eszközeiként funkcionálnak (például egy üzemi eredetű zajterheléssel szemben az ott élőknek nincs alanyi joguk arra, hogy az önkormányzattól a zaj megszüntetését követeljék, de joguk van ügyfélként részt venni az üzem engedélyezési eljárásában, jogorvoslattal élni, kártérítést követelni).

Az AB tehát elismeri alapjogként a környezethez való jogot, de el akarja kerülni, hogy a környezetvédelmi érdekek partikuláris egyéni érdekeknek rendelődjenek alá. Hiába nevezi jognak, itt lényegében egy államcél fogalmazott meg az alkotmányozó.

Az intézményi és alanyi oldal összekapcsolásának másik alapja az, hogy a környezetvédelmi szabályozás egyre nagyobb mértékben él eljárási-intézményi garanciákkal. Fodor szerint „a környezetvédelem a demokrácia gyakorlásának kulcsterülete”, nemhiába ezen a területen a legkidolgozottabbak a demokratikus játékszabályok (például közmeghallgatás a környezetvédelmi engedélyezés során, társadalmi szervezetek joga közérdekű kereset indítására, aktív és passzív információs jogok a környezeti információkkal kapcsolatban). Ezeknek a normáknak a lényege az érdekeltség elvének az érvényre juttatása, az a felismerés, hogy ha a döntés meghozatalakor minden szempontot figyelembe vesznek, mindenki lehetőséget kap érdekeinek érvényesítésére, a döntés legitimitása növelhető, illetve nem mellékesen ezzel a polgárok számára lehetőséget biztosítanak esetleges kifogásaik érvényesítésére is. Sajnos az AB nem ismerte fel ennek a jelentőségét; gyakorlata ahhoz a kevésbé demokratikus, etatista állásponthoz áll közel, amely szerint a környezet védelme az állam kötelezettsége (66).

A könyv harmadik fejezete a környezetvédelem német gyakorlatát tekinti át, azzal a szándékkal, hogy bizonyítsa: a környezetvédelem területén is a német mintákra épített a bíróság. A kilencvenes évekbeli német dogmatikai viták a környezetvédelem alkotmányos szabályozásáról nagyban meghatározták a magyar gyakorlatot is, s végül egy a német vitákban kisebbségben maradt álláspont lett a magyar alkotmányértelmezés alapja: a környezethez való jognak az élethez való jogból eredeztetése (76).

Végül a könyv egyik különösen értékes fejezetének számít az, amelyik az alkotmányos védelmet le-
rontó szabályozási problémákat veszi sorra: az eljárások gyorsítása, a környezetvédelmi hatóság megkerülése az útépitések engedélyezésénél, a természetvédelmi hatóság önállóságának felszámolása, a regionális hulladéklerakók esetében a védőtávolság csökkentése. Ezek a törvények sértik a visszalépés tilalmát, szembemennek a környezetvédelemnek az Alkotmánybíróság által kialakított elveivel. Fodor szerint Magyarországon ezek a jogvédelemre, részvételre, nyilvánosságra vonatkozó garanciák különösen fontos kompenzációs eszközök, hiszen nálunk még nem alakult ki az a környezeti problémákra érzékeny jogtudat, amely az állami szerepvállalás csökkenése mellett is magas szintű környezetvédelmet biztosíthatna (192). Ezért a gazdaság élénkítését célzó gyorsított engedélyezési eljárások egyben a környezet védelmi szintjének a csökkentését is jelentik, ami viszont alkotmányellenes.

A könyvben gyakran fedezhetjük fel, hogy tartalmas gondolatmenetek ismétlődnek, többször éke-

lődnek közöttük olyan információk, amelyek a kutatás műhelymunkájában fontosak lehetnek, de végül nem tesznek hozzá semmit a gondolatmenethez. Igaz lehet ez a különböző alkotmányhelyeket összehasonlító, nem túl informatív első fejezetre, vagy a gyakorlatot akkurátusan, határozatról határozatra szemügyre vevő negyedik fejezetre, ahol nagyon kevés az olyan érdemi információ, amelyet az előző fejezetekben már ne tudtunk volna meg. Ezek miatt az üresjáratok miatt tűnik a könyv inkább izgalmas kutatási jelentésnek, mint „megírt könyvnek”. Ez viszont inkább a kiadót minősíti, mint a szerzőt. Hiszen a kiadói szerkesztő feladata lenne (a szerzővel együttműködve) könyvvé alakítani az egyébként tartalmas, színvonalas kéziratokat.

Ezek a formai észrevételek azonban nem homályosítják el a könyv nyilvánvaló erőnyeit: lényegre törő, finomra hangolt dogmatikai munka.

*(Gondolat – Debreceni Egyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar,
Budapest, 2006.
205 oldal, 1890 forint*